

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НЕОБХІДНОЇ ОБОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Романова Анастасія Вікторівна

курсант

факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна

Науковий керівник: Пожидаєв Микола Юрійович

старший викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Україна

Анотація. Стаття присвячена вивченню інституту необхідної оборони у контексті воєнного стану. Автор досліджує сутність та значення необхідної оборони як дій, спрямованих на захист прав та інтересів особи, суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечних посягань під час воєнного конфлікту. Зокрема, в статті розглядаються правові аспекти використання необхідної оборони, визначаються критерії та умови, за яких вона може бути застосована. Враховуючи складність та ризик ситуацій, пов'язаних з воєнним станом, автори аналізують обмеження та можливості вжиття заходів необхідної оборони з урахуванням специфіки поточного контексту. Висновки статті можуть бути корисними для розробки та вдосконалення законодавства щодо захисту прав громадян та державних інтересів під час воєнних конфліктів.

Вступ. Необхідна оборона, як феномен, існувала на протязі всіх історичних етапів розвитку державності та законодавства як в Україні, так і в інших країнах. Цей принцип становить фундаментальну складову правової системи, що гарантує право кожної людини на самозахист. Слід зазначити, що необхідна оборона не лише вбудована у структуру державного законодавства, але й інстинктивно притаманна кожній людині. Цей інстинкт виникає з бажання захистити себе від будь-яких злочинних посягань, що може загрожувати життю, здоров'ю або майну [2, с. 28].

Воєнний стан є досить специфічним та особливим правовим режимом, який може бути введений на всій території держави або на окремих адміністративно-територіальних одиницях у випадках загрози нападу або у разі збройної агресії, небезпеки територіальній цілісності тощо [3, с. 40]. Відповідно до цього, передбачені законодавством державні органи (військові адміністрації, органи місцевого самоврядування, правоохоронні органи тощо) наділені відповідними окремими повноваженнями, які необхідні для забезпечення національної безпеки і порядку, захисту конституційних прав і свобод громадян, дотримання законності загалом.

Воєнний стан, згідно з чинним законодавством, є станом, необхідністю введення якого є відбиття агресії проти України або запобігання безпосередній загрозі агресії. Серед важливих структурних органів України під час введення воєнного стану, враховуючи специфіку виконання поставлених завдань, займає Національна поліція України. Ефективність роботи підрозділів поліції зумовлює безпосередньо забезпечення внутрішньої безпеки. Саме в цілях необхідно уточнити компетенцію Національної поліції України, оскільки наявність чітких, зрозумілих та конкретних повноважень надає юридично обґрунтовані гарантії законності реалізації поставлених функцій поліцейських.

Виклад матеріалу. Вчені розглядають термін «необхідність» як «крайню потребу, обов'язковість, неминучість чогось». Щодо поняття «оборона», лінгвістично,

це трактується як «протиція нападу» або «бойові дії, спрямовані на захист нападаючого противника та відбиття його» [4, с. 6].

Різні вчені подають різні визначення поняття необхідної оборони. Наприклад, доктор юридичних наук та професор В. П. Ревін стверджує, що необхідна оборона - це законна захист особистості та прав оборонця або інших осіб, які охороняються законом, в інтересах суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання.

За словами Т. П. Ретунської, необхідна оборона у кримінальному праві означає насильницькі дії проти особи, яка вчинила суспільно небезпечні дії.

Згідно зі статтею 36 Кримінального кодексу України, можна зробити висновок, що необхідна оборона - це захист особи та її прав, а також інших осіб, охоронюваних законом, в інтересах суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання, якщо таке посягання було пов'язане з насильством, загрозою життю особи, яка захищалася або іншої особи, або безпосередньою загрозою застосування такого насильства [1].

Статтею 56 Конституції України утверджено принцип, згідно з яким кожен індивід має право захищати свої права та свободи будь-якими засобами, не забороненими законом. Це положення наділяє людину та громадянина правом особисто захищати свої законні права та інтереси, брати участь у правових відносинах із захистом поряд із державою і державними органами [6, с. 36].

Спектр законодавчо допустимих методів захисту є дуже різноманітним, проте особливу увагу заслуговує можливість реалізації у сфері кримінально-правових відносин, які вступають у дію у разі заподіяння або загрози заподіяння шкоди інтересам, що охороняються державою [7, с. 5].

Вимоги до умов правомірності необхідної оборони, які стосуються захисту від суспільно небезпечного посягання, можна сформулювати наступним чином:

Захист не лише власних, але й інших інтересів, що охороняються законом, охоплює захист особистості та прав не лише обороняючогося, а й інших осіб, які охороняються законом інтересів суспільства та держави від суспільно небезпечних посягань [8, с. 38].

Завдана шкода при захисті повинна бути завдана безпосередньо посягаючому, тобто особі, яка вчинила посягання (її життю, здоров'ю, тілесній недоторканності, власності тощо), а не третім особам.

Дії особи, яка застосовує оборону, не повинні перевищувати межі необхідності, тобто мають бути пропорційними засобам захисту та засобам нападу.

Рішення щодо того, чи була правомірною оборона особи, що стала об'єктом нападу, чи була перевищена межа необхідної оборони, є складним завданням, що часто призводить до помилок у судово-слідчій практиці під час оцінки дій особи, яка захищається [5, с. 95].

Головні ознаки законності необхідної оборони ретельно розглядаються в контексті кримінально-правової доктрини та законодавства. Перша ознака включає умови, що роблять необхідну оборону законною та виправданою. Ці умови передбачають, що необхідна оборона має місце лише у випадках суспільно небезпечного посягання та порушення закону [8, с. 46]. Друга ознака визначає характер захисних дій, а саме, встановлює межі, які необхідно дотримуватися, щоб не перевищувати межі необхідної оборони. У цьому контексті важливо, щоб шкода, завдана особі, яка вчинила напад, не перевищувала міри необхідності.

З вищевикладеного можна зробити висновок, що необхідна оборона полягає у зупиненні суспільно небезпечного нападу під час захисту інтересів особистості, суспільства або держави шляхом використання правомірних заходів. Соціально-правова природа необхідної оборони визначається різними підходами, такими як

природничо-правовий, соціально-політичний та позитивістський підходи. Вона є не лише інструментом захисту особистості, але й важливим засобом забезпечення правопорядку та безпеки суспільства [6, с. 5].

Розділ 5 статті 36 Кримінального кодексу України [1] встановлює, що застосування зброї або інших засобів, незалежно від тяжкості заподіяної шкоди, не вважається перевищенням меж необхідної оборони та не тягне за собою кримінальної відповідальності у таких випадках:

Захисту від нападу озброєної особи.

Захисту від нападу групи осіб.

Відвернення протиправного насильницького проникнення у житло чи інше приміщення, таке як офіс, дача, гараж тощо.

У теоретичному плані в цих випадках може бути навіть вчинено вбивство нападника, що засвідчується судовою практикою. Наприклад, у певному випадку засудження за умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони було здійснено згідно зі статтею 118 Кримінального кодексу України [1].

У цій справі, обвинувачений, перебуваючи вдома, захищався від незаконного проникнення і нападу двох осіб, одному з яких він завдав кухонним ножом удар у груди. У результаті цього нападник пізніше помер у лікарні. Касаційний кримінальний суд, розглядаючи справу, визначив, що обвинувачений вберігався від протиправного насильницького вторгнення у своє житло та захищався від нападу групи осіб, і тому, згідно з частиною 5 статті 36 Кримінального кодексу України, він перебував у стані необхідної оборони, що звільняє його від кримінальної відповідальності [1].

Інститут необхідної оборони в умовах воєнного стану є одним з важливих аспектів правової системи країни, який регулює дії громадян у ситуаціях загрози або фактичної збройної агресії проти держави. Від початку свого існування людство шукало способи захисту від загроз ззовні, що призвело до формування інституту необхідної оборони, який має глибокі історичні коріння [6, с. 17].

Відповідно до міжнародного права, кожна держава має право на самозахист у разі загрози своєї безпеки. Україна, як суверенна держава, також має право на необхідну оборону в умовах воєнного стану. Важливою частиною цього інституту є право громадян на самозахист у випадках агресії проти держави [8, с. 90]. Відповідно до Конституції України, кожен громадянин має право захищати свої права та свободи будь-якими засобами, не забороненими законом.

У воєнний час інститут необхідної оборони набуває особливого значення, оскільки держава та її громадяни знаходяться під загрозою з боку зовнішніх агресорів. У цих умовах право на самозахист є не лише правом, але й обов'язком кожного громадянина, що визначається не тільки законом, але й етичними та моральними принципами [7, с. 49].

Важливим аспектом інституту необхідної оборони є чітке регулювання використання сили в умовах воєнного стану. Держава має право вжити заходів, необхідних для захисту своїх територіальних цілісності та суверенітету, а громадяни мають право використовувати силу лише у випадку актуальної загрози своєму життю чи життю інших громадян [4, с. 67]. У цілому, інститут необхідної оборони в умовах воєнного стану є складною системою правових норм та правил, які регулюють відносини між державою та громадянами у період воєнного конфлікту. Він є необхідним для забезпечення національної безпеки та захисту інтересів суспільства.

Висновки. Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що застосування правових норм у справах самооборони суттєво визначається соціальним контекстом.

При аналізі подій завжди необхідно ретельно вивчати всі обставини, які спричинили конфлікт. Цей контекст визначається як ключовий фактор у прийнятті рішення. Наприклад, якщо мова йде про випадок вбивства, то дії вбивців рідко сприймаються суспільством як необхідна оборона. Вирішальне значення у таких випадках мають судові рішення, оскільки вони вважаються вираженням громадських переконань, адже суспільство делегує суддям повноваження вирішувати правові конфлікти.

Коли мова йде про випадки, де присутні трупи, то для суспільства невід'ємною є вимога знайти винуватця. У таких обставинах виправдовувальні вироки не завжди приймаються громадськістю. Таким чином, прокурори часто намагаються тиснути на суд, щоб отримати хоча б певний строк для підозрюваного. Отже, соціальний контекст впливає на сприйняття правових норм у справах самооборони, визначаючи реакцію суспільства та правозастосування у кожному конкретному випадку.

Право на необхідну оборону є одним з фундаментальних принципів права, зокрема в контексті прав людини та гарантій їхньої безпеки і благополуччя. Українська Конституція у своїх статтях 27 та 41 надає громадянам чіткі правові гарантії щодо захисту їхніх життя, здоров'я та власності від будь-яких протиправних посягань.

Необхідна оборона, визначена у статті 36 Кримінального кодексу України, є складним юридичним концептом, що передбачає вчинення дій з метою захисту прав та інтересів особи, яка захищається, від суспільно небезпечного посягання. Ці дії можуть бути спрямовані як на захист самого суб'єкта, так і на захист інших осіб, а також суспільних та державних інтересів.

Важливим аспектом необхідної оборони є те, що вона має бути обґрунтованою та пропорційною обставині. Це означає, що шкода, завдана протиправному нападу, повинна бути не лише необхідною, але й достатньою для негайного припинення посягання. При цьому важливо уникати перевищення меж необхідної оборони, оскільки це може призвести до відповідальності за порушення закону. Наявність права на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути нападу або звернутися за допомогою до інших осіб чи владних органів є важливим принципом справедливості та самозахисту в рамках правової системи. Це право підтримує принципи гідності та особистої свободи кожного громадянина, забезпечуючи можливість ефективного захисту в умовах загрози чи нападу.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
2. Кісілюк Е. М., Мошенець Д. М. Умови правомірності необхідної оборони, які характеризують посягання URL:- [file:///C:/Users/911/Downloads/apdp_2014_73_81%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/911/Downloads/apdp_2014_73_81%20(4).pdf)
3. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. А. А. Вознюк; вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. К. :Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. – 236 с URL: <http://elar.naia.kiev.ua/bitstream/123456789/1685/1/Osnovna%20chastyna.pdf>
4. Баулін, Юрій Васильович. Необхідна оборона. Вісник асоціації кримінального права України 1.6. 2016. с. 425-428
5. Кваша, О. О., Г. М. Андрусяк. Необхідна оборона (захист від посягання на статеву свободу та статеву недоторканість особи): монографія. Київ: АртЕк 2016.
6. Кривович, В. М. Практика застосування інституту необхідної оборони. Концептуальні проблеми розвитку сучасної гуманітарної та прикладної науки: матеріали IV Всеукраїнського науково-практичного симпозиуму (м. Івано-Франківськ, 15 травня 2020 року). Івано-Франківськ: Редакційно-видавничий відділ Університету Короля Данила, 2020. 736 с. 2020. с. 553.

7. Шевченко, А. М. Перевищення меж необхідної оборони. Науково-практична конференція: 144.
8. Руденко, К. Необхідна оборона та умови її правомірності. Теоретичні та практичні проблеми розвитку кримінального права і процесу 2022. С. 105-106.
9. Anisimov, D.O. & Shablysty, V.V. (2021). Istoriia stanovlennia zakonodavstva pro kryminalnu vidpovidalnist za protypravnyi vplyv na rezultaty ofitsiinykh sportyvnykh zmathan na terytorii Ukrainy (1845-1991 rr.) [The History of the Formation of Legislation on Criminal Liability for Unlawful Influence on the Results of Official Sports Competitions in Ukraine (1845-1991)]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Spetsialnyi vypusk – Scientific Bulletin of Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs. Special issue, 2, 211–215 [in Ukrainian].
10. Anisimov, D.O. & Shablysty, V.V. (2021). Doping as a global problem of the 21st century on account of its illegal influence on the results of official sports competitions. *Wiadomosci lekarskie*, 74.11 cz 2, 3092–3097. DOI: <https://doi.org/10.36740/WLek202111239> [in English].
11. Anisimov D., Petrushin D., Boguslavsky V. Improvement of physical training of first-year cadets of Dnipropetrovsk state university of internal affairs. Scientific space in the condition of global transformations of the modern world: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2020. P. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-255-5-1>.
12. Анісімов Д.О., Шеверун В.С. Сучасні аспекти вдосконалення рівня фізичної підготовки майбутніх правоохоронців засобами єдиноборств. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 284–288. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-63>.
13. Петрушин Д.В., Анісімов Д.О., Пожидаєв М.Ю. Методика розвитку спеціальних фізичних якостей курсантів закладів вищої освіти Національної поліції України з використанням системи кросфіт. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 345–348. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-2-66-75>.
14. Анісімов Д.О., Фурсова А.О., Пономаренко О.Л. Техніка рукопашного бою в аспекті підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України. *Молодий вчений*. 2022. № 7 (107). С. 9–12. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-7-107-3>.
15. Анісімов Д.О., Антипова А.К. Фізична підготовка курсантів як необхідна складова нормальної діяльності правоохоронних органів. *Молодий вчений*. 2022. № 7 (107). С. 5–8. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-7-107-2>.
16. Анісімов Д.О. Роль спортивних ігор у вихованні професійних якостей курсантів. *Молодий вчений*. 2021. № 11 (99). С. 104–106. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-11-99-23>.
17. Соловей О.М., Богуславський В.В., Пожидаєв М.Ю., Анісімов Д.О. Мотивація до занять спортом у курсантів різних факультетів і курсів університету внутрішніх справ. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації : збірник наукових праць. Житомир*, 2018. Вип. 6 (25). С. 100–107.
18. Соловей О.М., Пожидаєв М.Ю., Анісімов Д.О., Вознюк К.Г., Логвиненко М.Л. Особливості фізичного стану курсантів, які займаються єдиноборствами при підготовці до професійної діяльності. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації : збірник наукових праць. Житомир*, 2020. Вип. 10 (29). С. 47–54. DOI: [https://doi.org/10.31652/2071-5285-2020-10\(29\)-47-54](https://doi.org/10.31652/2071-5285-2020-10(29)-47-54).
19. Соловей О.М., Пожидаєв М.Ю., Дищенко Д.В., Вознюк К.Г., Петренко С.П., Анісімов Д.О. Теоретична підготовка курсантів як фактор, що впливає на рівень складників спеціальної фізичної підготовленості. *Фізичне виховання та спорт*. 2021. № 4. С. 72–79. DOI: <https://doi.org/10.2663/2663-5925-2021-4-10>.
20. Соловей О.М., Пожидаєв М.Ю., Дищенко Д.В., Вознюк К.Г., Петренко С.П., Анісімов Д.О. Теоретична підготовка курсантів як фактор, що впливає на рівень складників спеціальної фізичної підготовленості. *Фізичне виховання та спорт*. 2021. № 4. С. 72–79. DOI: <https://doi.org/10.2663/2663-5925-2021-4-10>.
21. Анісімов Д.О., Антипова А.К. Гендерні аспекти фізичної підготовки працівників правоохоронних органів. *Молодий вчений*. 2022. № 10 (110). С. 14–16. DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-10-110-3>.
22. Anisimov D., Buriak A., Laktionova V. Physical training as a factor of professional orientation of previous youth. *Scientific Bulletin of Dnipropetrovs'k State University of Internal Affairs*. 2020. № 2 (117). С. 387–391. DOI: [10.31733/2078-3566-2022-2-387-391](https://doi.org/10.31733/2078-3566-2022-2-387-391).

23. Бачинська, Н., Богуславський, В., Петренко, С., Кириченко, А., Анісімов, Д., & Вознюк, К. (2023). ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНИХ ПОКАЗНИКІВ МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ З УРАХУВАННЯМ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), (4(163), 40-44. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.04\(163\).07](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.04(163).07)
24. Богуславський, В., Бачинська, Н., Анісімов, Д., Петрушин, Д., & Пожидаєв, М. (2023). ОСОБЛИВОСТІ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ, ЩО ЗАЙМАЮТЬСЯ РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОРТУ. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), (10(170).
25. Анісімов, Д. (2023). ВИКОРИСТАННЯ СИТУАЦІЙНОЇ СМУГИ ПЕРЕШКОД В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗВО ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), (8(168), 13-16. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.8\(168\).02](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.8(168).02)
26. Анісімов Д. О. Застосування фізичної сили як складова особистої безпеки поліцейського: шляхи вдосконалення. Молодий вчений. 2020. № 2 (78). С. 270-272.
27. Марков Р.А., Кириченко А.В. Сучасний стан і напрями удосконалення системи фізичного виховання у закладах із специфічними умовами навчання. Інноваційна педагогіка. 2023. Випуск 58. Том 2. С. 60–63.
28. Кириченко, А. (2020). ФЕНОМЕНОЛОГІЯ КАТЕГОРІЙ "ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ДО ДІЯЛЬНОСТІ" У НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ. Вісник Національного університету оборони України, 114-120.
29. Кириченко, А. В. Психологічна готовність військовослужбовців Десантно-штурмових військ до екстремального виду діяльності. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України, 200-205.
30. Кириченко, А. В. Психологічна готовність військовослужбовців Десантно-штурмових військ до екстремального виду діяльності. Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України, 200-205.
31. Кириченко, А. В., Марков, Р. А., & Попко, С. В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ. In The XI International Science Conference «Implementation of modern science in practice», November 29–December 01, San Francisco, USA. 504 p. (p. 216).
32. Chobotko, M., Chobotko, I., Lastovkin, V., & Schastlyvets, V. (2022). Evaluation of the Performances of Judoists (Cadets) of One Weight Category at Competitions of Different Levels for Five Years. Grail of Science, (12-13), 670-675